

## Eva Novotná; Česká bytová výstavba 1958–1970. Stát – ideologie – architektura – lidé. Dizertační práce, FF UK, Praha 2018 (128 stran)

### *Posudek oponenta práce*

Téma bytové výstavby, tedy státem tak či onak podporovaného a regulovaného zajišťování bydlení pro občany a s tím souvisejícího rozvoje (především) měst, patří k vůbec nejdůležitějším aspektům socialistické i kapitalistické modernity. To na našem kontinentu platí zvláště pro období od padesátých do osmdesátých let 20. století, kdy se v poměrně krátké době zásadně proměnil charakter a zvýšila kvalita bydlení milionů Evropanů i role, kterou stát v jeho zajišťování sehrával. V českém prostředí dosud bytové výstavbě nebylo věnováno mnoho kritického zájmu, jenž by se otiskl do komplexnějších kritických pojednání; zvláště takových, která by dokázala propojit architektonickou, historickou a ideologickou analýzu. Dizertační práce Evy Novotné takovouto kritickou studii s poměrně interdisciplinární ambicí bezpochyby představuje, za což autorce patří uznání.

Autorka se rozhodla práci členit nikoli chronologicky, ale podle aktérů a struktur (stát, architektura, lidé), jejichž jednání a perspektivy v jednotlivých částech reprodukuje a interpretuje. Z tohoto členění se do jisté míry vymyká část věnovaná ideologii, ta je totiž v nějaké míře osvojení vlastní všem předchozím složkám, od představitelů politické moci přes architektky až po běžné občany a obyvatele panelákových bytů. Zatímco ideologickému kontextu a perspektivě „zdola“ autorka věnuje přibližně po patnácti stranách, hlavní důraz spočívá na tématech „státu“ a „architektury“; každému z nich je v práci věnováno téměř čtyřicet stran.

V první části (stát) Eva Novotná čtenářům představuje socialistickou sociální politiku včetně klíčové role, jež v ní zaujímalo uspokojování práva na bydlení. Myšlenku a praxi výstavby sídliště je tak podle autorky třeba vnímat právě v tomto kontextu. Státní politiky výstavby a bydlení zároveň autorka historizuje – ukazuje jejich proměnu bezprostředně po roce 1948 i expertizaci a institucionalizaci charakteristickou pro druhou polovinu padesátých a první polovinu šedesátých let, kdy rámcové podmínky bytové výstavby významně spoluurčovaly nejprve stranická Komise k řešení bytového problému a později Komise pro otázky životní úrovně. V části věnované ideově-politickým předpokladům (ideologie) autorka svůj výklad odvíjí od povahy kritiky stalinismu v Československu. Z hlediska (pro pozdní padesátá a šedesátá léta) určujících myšlenkových proudů a ideologických vzorců si následně všímá zejména kontextu vědeckotechnické revoluce a marxistického revizionismu (resp. obecněji humanistických akcentů, tj. důrazu na člověka a jeho autentické potřeby). Třetí „vrstva“ sledovaného tématu, kterým je samotná architektura, je hlavním polem, na němž může autorka prokázat svoji odbornost a svůj originální přínos. Svůj výklad v této části zahajuje vzhledem do proměn sovětské architektury v čase „tání“, a to jak v obecné rovině, tak na konkrétním příkladu sídliště Nové Čerjomušky. V následujících podkapitolách si pak všímá experimentální výstavby v poststalinském Československu, jež na jedné straně

vykazovala pozoruhodné výsledky, ale zároveň narážela na limity centralistického systému i dominantnímu důrazu na masovou produkci a ekonomickou výhodnost. Autorka přitom odklon od některých experimentálních metod (výroba na místě, monolit) interpretuje spíše jako politické rozhodnutí než jako výsledek skutečně expertního a komplexního posouzení. V poslední části (lidé) se autorka věnuje recepci panelové výstavby ze strany „běžných“ obyvatel. Tu rekonstruuje především na základě tzv. celostátní diskuze o bydlení, jež probíhala na přelomu padesátých a šedesátých let. Do jisté míry umožňují podobu „poptávky“ po bydlení rekonstruovat i diskuze o družstevní výstavbě. Liberálnější šedesátá léta zároveň autorce poskytla dobrou možnost ilustrovat dobovou kritiku bytové výstavby i prostřednictvím publikovaných článků a čtenářských ohlasů v oficiálních periodikách.

Práce se vyznačuje ambicí postihnout širší kontext a hlubší kořeny proměn bytové výstavby ve sledovaném období. Autorka tak nezůstává jen u úzce oborové perspektivy, ale usiluje o rekonstrukci dobového ideologického a politického kontextu, v jehož rámci se města, domy a byty stavěly. Tento pohled upřený za horizont čistě estetických a funkčních kategorií je bezpochyby přínosem, zvláště když se interdisciplinární přístup opírá o poměrně dobrou znalost dobových pramenů různé provenience. Dobře je rovněž zachycena diskuze a praxe bytové výstavby v Sovětském Svazu, jež byla pro československý diskurz o architektuře i pro podobu výstavby do velké míry určující.

Vedle těchto předností si dovolím zmínit i některé nedostatky nebo otázky, jež si nad prací kladu. Z řemeslného (historiografického) pohledu považuji za (nejen) formální poklesek, že autorka nerozlišuje publikované prameny a sekundární literaturu, a to nejen v seznamu pramenů a literatury (zde je obojí, z hlediska mého oboru nepřípustně, smícháno do jednoho seznamu „knižních publikací“), ale bohužel často i v samotném textu. Stává se tak, že, Ota Šik a další). Malá pozornost věnovaná skutečnosti, z jakého typu textu autorka cituje a v jaké době tento text vznikl, vede někdy k nekritickému přejímání řeči i argumentů samotných pramenů, tj. textů samotných aktérů (např. Jiří Musil), ba dokonce jejich pozdější sebeobhajoby či sebestylizace. Příkladem může být údajná snaha o demokratizaci politického systému, kterou autorka připisuje Otovi Šikovi na konci padesátých let, na základě jeho vlastního vyprávění vydaného po roce 1989 (str. 55). Na konci padesátých let se Šik, během práce na své dizertaci, sice již postupně emancipoval od stalinské ekonomické teorie a začínal konceptualizovat vztah individuálních zájmů a ekonomického systému, vycházel ale stále cele z marxisticko-leninských východisek a byl vším jiným než demokratem, jímž se do jisté míry stal až v druhé polovině let šedesátých.

Další výhrady se již netýkají „řemeslných“ záležitostí, ale spíše celkového pojetí a interpretací a je možné je chápat rovněž jako otázky či náměty do diskuze. První z nich se týká snahy zachytit v jedné práci čtyři různé roviny tak komplexního tématu, jakým je bytová výstavba. Tuto ambici jsem výše hodnotil jako klad práce, zároveň se ovšem ukazuje, že je pro autorku poměrně tenkým ledem. Každé rovině je věnováno mezi pouhými patnácti a čtyřiceti stranami, což nutně, tváří v tvář dost nepřehledné a mnohotvárné realitě

sledovaného období, vede ke zploštění. Navzdory pochopení pro autorčin přístup tak je potřeba si zároveň klást otázku, zda by nebylo příhodnější vybrat jednu, autora nejbližší (architektonickou) rovinu jako stěžejní, v rámci její analýzy proniknout do větší hloubky a ostatní představit pouze jako podstatný kontext.

Především ideologické proměny jsou v práci zachyceny poměrně nekriticky. Autorka v podstatě přejímá dichotomický obraz, na jehož jednom pólu se nacházejí zlé síly (konotované s adjektivy stalinský-dogmaticky marxistický-byrokratický) a na pólu druhém síly dobra (progresivní-humanistický-demokratický). Tento obraz přejatou konstrukcí z pera reformně komunistických filosofů a dalších dobových intelektuálů, kteří se jeho prostřednictvím často vypořádávali se svojí vlastní minulostí. V této části se autorka opírá ze sekundární literatury výrazněji jen o studie Karla Kaplana, jehož přínos ovšem z mého pohledu spočívá spíše v empirickém popisu a rekonstrukci mocenských vztahů, nikoliv v analýze proměn ideologie či filosofické reflexi. Naopak zcela chybí starší i novější odborná literatura k ideové a ideologické proměně v éře poststalinismu (studie Michala Kopečka o „ztraceném smyslu revoluce“, texty Jana Mervarta nebo kniha Pavla Koláře o poststalinismu jako „epoše“).

Nekritické přejímání pohledu autora sympatičtějších aktérů vedoucí ke zjednodušujícím dichotomiím a nedostatečně proargumentovaným normativním soudům se ale do jisté míry týká i dalších částí práce. Autorka konstruuje boj lidí, kterým šlo o humanizaci socialismu, s dogmatiky a byrokraty, případně stalinisty, jako by společnost byla rozdělená na dvě jasně oddělené entity, jež proti sobě vedly zápas. Zejména pozdní padesátá a šedesátá léta byla ale ve skutečnosti obdobím, kdy se vzájemně setkávala, prostupovala i potírala celá řada myšlenkových směrů a projektů budoucí společnosti. Aktéři často nepatřili jen k jednomu jasně vyhraněnému směru, ale postupně procházeli různými fázemi a osvojovali si různé perspektivy. Zápasy o podobu příštího světa (i příští bytové výstavby) se přitom nedají redukovat na spor světa otevřených experimentátorů, jimž šlo o věc, se zatuhlými ideology a byrokraty, kterým šlo o naplnění kvantitativních ukazatelů a soulad s dominantním ideologickým diskurzem. Kam potom v této dichotomii zařadit technokraty jako byli Zdeněk Mlynář či Radovan Richta? Rozhodně v šedesátých letech již nepatřili ke stalinistům, byrokratům a dogmatikům, zároveň nebyli demokaty v tom smyslu, jak tomuto pojmu dnes rozumíme, a do velké míry ani stoupenci humanizace. Richtova kritika stalinismu a jeho formativní role pokud jde o diskurz vědeckotechnické revoluce (vrcholící ve světoznámém kolektivním díle, Civilizace na rozcestí), v autorčině výkladu ostatně nehraje žádnou roli, což je s podivem. Podobně problematické se mi jeví vysvětlovat proměnu společnosti a konkrétně individualizaci poptávky po bydlení bez osvětlení renezance sociologie v šedesátých letech a především bez využití rozsáhlého sociologického výzkumu socialistické společnosti pod vedením Pavla Machonina. Role obou týmů, Richtova a Machoninova, je v textu zmíněna pouze v jednom stručném odstavci, s odkazem na syntetizující práci Karla Kaplana, přitom jim byla v posledních letech v historiografii věnována

poměrně značná pozornost, a dalo by se tak opřít o rozsáhlou novější sekundární literaturu (Jakub Rákosník, Vítězslav Sommer, Jiří Hoppe, Markéta Škodová a další).

Závěr práce se mi jeví jako příliš krátký, vzhledem k podstatným a složitým otázkám, jichž se autorka v předcházejícím textu dotýká. Autorka zde v podstatě zejména opakuje dvě hlavní teze, o univerzálním typu bydlení, jenž odpovídal povaze státního socialismu, a o preferenci systému montovaného z panelů jako důsledku nikoliv věcného, ale spíše politického rozhodnutí ovlivněného především „protekci“, které se toto řešení těšilo v Sovětském Svazu. Tato druhá teze je sice v práci zmíněna několikrát, ale je předkládána spíše „k uvěření“ než k ověření; v textu není přesvědčivě doložena.

Nakonec si dovolím ještě jeden kacířský postřeh, který snad může podnítit diskuzi nad předloženou prací. Autorka se nejen v závěru, ale i v práci samotné implicitně vymezuje vůči „univerzálnímu“ či univerzalistickému charakteru socialistické bytové výstavby. V souladu s tímto normativním postojem oceňuje estetické kvality experimentálních sídlišť raných šedesátých let a kriticky shlíží na pozdější masovou výstavbu. Upozornění na architektonické a urbanistické kvality rané sídlištní výstavby je jistě (po čtvrtstoletí stigmatizace paneláků) cenné. Z obecnějšího pohledu je ale normativní postoj autorky v zásadě v souladu s perspektivou, která v naší části světa formuje podobu městského (a zejména velkoměstského) prostředí od pozdních osmdesátých let do současnosti. Ta město vnímá primárně jako reprezentaci estetických kvalit a životního stylu, přičemž aspekt sociální soudržnosti a inkluze obyvatel z různých sociálních vrstev je přinejmenším druhořadý (jak bylo v souvislosti s gentifikací řady městských čtvrtí mnohokrát popsáno). Je to přitom právě onen sociální či universalistický aspekt (byť v hypertrofované podobě rovnostářství, vedoucí až k estetické jednotvárnosti a nepřímo k citovému odcizení mezi lidmi a jejich prostředím), jehož smyslu se musíme snažit nepředpojatě porozumět, pokud chceme pochopit, proč z našeho pohledu nehezká masová panelová výstavba po jistou dobu přispívala k legitimitě různých politických uspořádání, především pak státního socialismu v jeho vrcholné fázi (od poloviny šedesátých do konce sedmdesátých let). Reflexe vlastních normativních postojů (tedy otázka, nakolik jsme vězni současné ideologie, jež má k universalismu státního socialismu, ale i poválečné Evropy obecně, vskutku daleko) má význam jak z hlediska schopnosti historizovat utváření městského prostředí v různých obdobích, tak pochopitelně i pro současnou diskuzi o architektuře a urbanismu.

Kritické poznámky a otazníky, jež si nad prací kladu, vycházejí z mého vlastního oboru, sociálních dějin. Je proto na jiných, aby posoudili jejich relevanci. Většinu z nich ostatně předkládám především jako podnět k dialogu, jež o předložené studii, jak věřím, povedeme u příležitosti její obhajoby. K té dizertační práci Evy Novotné „Česká bytová výstavba 1958–1970. Stát – ideologie – architektura – lidé“ velice rád doporučuji.

V Praze 28. července 2018

Doc. Matěj Spurný, PhD.